

ความเชื่อเรื่องนาคในวรรณคดีสมัยอยุธยา

The Belief in Naga in Ayutthaya Literature

วารางคณา ปัญญามี / Warangkhan Panyamee

อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
Lecturer of Thai Language Program, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

วันที่รับบทความ 17 ธันวาคม 2563 / แก้ไขบทความ 21 เมษายน 2564 / ตอรับบทความ 23 เมษายน 2564

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีจุดประสงค์เพื่อ ศึกษา วิเคราะห์รูปแบบและลักษณะความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยา โดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการศึกษาจากเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า จากวรรณคดีสมัยอยุธยาทั้งหมด 44 เรื่อง มีการกล่าวถึงนาคจำนวน 17 เรื่อง ดังนี้ (1) นาคในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นได้รับอิทธิพลจากคติพราหมณ์และคติไตรภูมิ (2) นาคในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางได้รับอิทธิพลมาจากทั้งความเชื่อในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ และ (3) นาคในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพุทธทั้งหมด

ในการวิเคราะห์สามารถจำแนกรูปแบบและลักษณะความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาได้ 3 กลุ่ม ดังนี้ (1) การใช้นาคในเชิงวรรณศิลป์ จำนวน 12 เรื่อง แบ่งออกเป็นการใช้นาคในเชิงเปรียบเทียบ มีความหมายลึกซึ้ง จำนวน 10 เรื่องและการใช้นาคในการประพันธ์ มีจำนวน 2 เรื่อง (2)การกล่าวถึงนาคในบริบทของจิตรกรรม สถาปัตยกรรมและสิ่งของ จำนวน 6 เรื่อง และ (3) การใช้นาคเป็นตัวละครหนึ่งในเรื่อง จำนวน 4 เรื่อง โดยวรรณคดีบางเรื่องมีการกล่าวถึงนาคหลายลักษณะร่วมอยู่ด้วย สะท้อนให้เห็นว่ากวีในสมัยอยุธยานิยมใช้นาคในเชิงวรรณศิลป์มากที่สุด และนาคที่ปรากฏในวรรณคดีก็มาจากคติ ความเชื่อที่หลากหลาย

คำสำคัญ : นาค วรรณคดีสมัยอยุธยา

Abstract

The purposes of this research were to study and analyze the forms and characteristics of the belief in the Naga appearing in Ayutthaya period literature. This research adopted a qualitative research methodology focusing on documentary research. The results indicated that based on 44 stories of the Ayutthaya period literature, there were 17 stories mentioning the Naga which can be grouped into 3 categories: (1) in the early Ayutthaya period, the literature was influenced by the Khmer tradition and the myth of the three worlds, (2) in the mid Ayutthaya period, the literature was influenced by the

belief in Buddhism and Brahmanism, and (3) in the late Ayutthaya period, the literature was entirely influenced by the belief in Buddhism.

The analysis of the forms and characteristics of the belief, could be grouped into 3 categories. These included (1) using Naka as the art of literature for 12 stories (10 stories of comparative literature of the Naka with meaningfulness and 2 stories using Naka for composition), (2) Naka excursus on the mural architecture applied to 6 stories, and (3) having the character of the Naka in the literature for 4 stories. Some of the stories had different characteristics of Naka reflecting the poetry in Ayutthaya period admiring the use of the Naka in art and the Naka in the literature arising from a variety of beliefs and traditions.

Keywords : Naka, Ayutthaya literature

1. บทนำ

ในดินแดนแถบอุษาคเนย์ปรากฏความเชื่อเรื่องนาคนี้มานับร้อยนับพันปี แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีความเชื่อเกี่ยวกับนาคต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวของนาคในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ผู้เปี่ยมพลังอำนาจ บันดาลทรัพย์สมบัติมีค่า เป็นผู้ปกป้องรักษา เป็นลัทธิความเชื่อ กระทั่งเป็นกลุ่มคนพื้นเมือง เรื่องราวเกี่ยวกับนาคจึงถือเป็นมโนทัศน์ร่วมที่สำคัญอย่างหนึ่งของชนชาติไท แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยไปเพียงใด แต่ตำนาน เรื่องเล่าเกี่ยวกับนาคก็ยังมีปรากฏอย่างหลากหลายมาจนถึงทุกวันนี้ โดยเฉพาะกลุ่มชนที่มีอาณาบริเวณติดกับแม่น้ำ หรือมีแหล่งน้ำสำคัญ จะปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับพลังอำนาจของนาคมากมาย ทั้งมาช่วยสร้างบ้านเมือง การเป็นบรรพบุรุษ ดูแลปกป้องพระพุทธศาสนา รวมถึงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ ซึ่งเล่าขานส่งต่อมโนทัศน์เหล่านั้นจากรุ่นสู่รุ่นจวบจนถึงปัจจุบัน ดังที่ กัญญารัตน์ เวชศาสตร์(2559) กล่าวว่า “นาคมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนในสังคมตะวันออก โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาที่มีผลต่อความคิดความเชื่อ จึงทำให้มีการถ่ายทอดเรื่องราวของนาคให้ปรากฏในงานวรรณกรรม ศิลปะ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมโดยเฉพาะในกลุ่มชนชาติไทยที่น่าสนใจ”

กรุงศรีอยุธยาก็เป็นหนึ่งในอาณาจักรที่เกิดขึ้นใหม่และได้รับอิทธิพลจากทั้งละโว้ ขอม รวมถึงศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ก็เข้ามามีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของชาวกรุงศรีอยุธยาด้วย ตลอดระยะเวลา 417 ปี ของกรุงศรีอยุธยามีกระแสของความคิดความเชื่อมากมายไหลเวียนอยู่อย่างต่อเนื่อง แม้มีอารยธรรมมากมายที่ส่งอิทธิพลต่อกรุงศรีอยุธยา แต่ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในกรุงศรีอยุธยานั้น กลับบางเบา หลงเหลืออยู่เพียงในเลี้ยวส่วนของศิลปะแขนงต่าง ๆ ที่ยังพอจะเห็นร่องรอยอยู่บ้าง ต่างจากดินแดนแถบกลุ่มแม่น้ำโขงที่ยังดำรงความเชื่อเรื่องนาคไว้ได้อย่างเข้มข้น แม้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่จะเลือนหายไปพร้อมการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา แต่ร่องรอยความคิด ความเชื่อ ค่านิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ยังคงหลงเหลืออยู่ในตัวบทวรรณคดี ถ้าหากศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาอย่างพิถีพิถันก็จะทำให้เห็นมโนทัศน์ความเชื่อเรื่องนาคที่กวีชาวกรุงศรีอยุธยาได้แทรกใส่ไว้ในเรื่องราวต่าง ๆ ได้ การศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับนาคในตัวบทวรรณคดีอาจจะสามารถค้นพบคำตอบของคำถามที่ว่าความเชื่อเกี่ยวกับนาคในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างไร

2.วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ศึกษา วิเคราะห์ รูปแบบและลักษณะความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยา

3.ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัย

ใช้วิธีการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีวิทยาที่สำคัญคือ

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น (primary document) และเอกสารชั้นรอง (secondary document)

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การตีความเพื่อจัดกลุ่มข้อมูล (grouping) และใช้การวิเคราะห์ส่วนประกอบและองค์ประกอบของข้อมูล โดยเปรียบเทียบข้อมูลที่มีคุณลักษณะเหมือนกันและแตกต่าง

4.แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อรพิมพ์ บุญอาภา (2524, หน้า 141) ได้ศึกษาเรื่อง นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะของนาคในวรรณคดีสันสกฤตต่างจากนาคในวรรณคดีบาลี คือนาคในวรรณคดีสันสกฤตจะแสดงลักษณะของนาคตามคติศาสนาพราหมณ์ ฉะนั้นนาคมักถูกใช้เป็นเครื่องมือของพระเจ้าธรรมชาตินของนาคในวรรณคดีสันสกฤตมีนิสัยดุร้ายมีอิทธิฤทธิ์ ส่วนนาคในวรรณคดีบาลีนั้นเป็นการแสดงลักษณะของนาคตามคติพระพุทธศาสนา นาคจึงมีบทบาทในการชักจูงคนให้เลื่อมใสธรรมะ ลักษณะของนาคในวรรณคดีบาลีมีจิตใจใฝ่ธรรมะ บำเพ็ญความดีละเว้นความชั่ว

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2554, หน้า 14) ศึกษาเรื่อง “นาคในอุษาคเนย์” ได้กล่าวไว้ว่า ในบรรดาชุมชนเมืองทั่วภูมิภาคอุษาคเนย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่ตอนใต้มณฑลยูนนานของจีนลงมาจนถึงปากแม่น้ำโขง ล้วนเลื่อมใสลัทธิบูชา นาค เพราะเชื่อกันว่านาคเป็นผู้บันดาลให้เกิดธรรมชาติเกิดความมั่งคั่งและมั่นคง ในขณะที่เดียวกันก็อาจบันดาลให้เกิดภัยพิบัติถึงขั้นบ้านเมืองล่มจมได้ นอกจากนั้นยังยกย่องนับถือนาคเป็นบรรพชนอีกด้วย เหตุนี้เอง ผู้คนในภูมิภาคนี้จึงมีคำบอกเล่าในลักษณะของนิทานปรัมปราเกี่ยวกับนาคมากมาย หลากหลายสำนวนจนนับไม่ถ้วน แล้วเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริงทั้งนั้น

กัญญารัตน์ เวชศาสตร์ (2559, หน้า 1111) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องมนต์ศน์เรื่องนาคของชนชาติไท กล่าวไว้ว่า มนต์ศน์เรื่องนาคทำให้มีการสร้างสรรค์ปรากฏเป็นผลงานทางด้านวรรณกรรม ศิลปะ ประเพณี และพิธีกรรมมาแต่โบราณ อันแสดงให้เห็นว่ามนต์ศน์ดังกล่าวมีความสำคัญจึงได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องตราบถึงปัจจุบัน ด้วยรูปลักษณ์หรือสรีระส่วนเศียรของนาคที่มีความสง่างาม ลำตัวมีลักษณะทอดยาว สามารถคดโค้งได้ จึงเป็นสิ่งที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะในรูปแบบต่าง ๆ ได้อย่างงดงาม แม้รูปแบบการผลิตซ้ำจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่มนต์ศน์เรื่องนาคยังคงปรากฏอยู่เช่นเดิม จึงกล่าวได้ว่ามนต์ศน์เรื่องนาคเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือเงื่อนไขของกาลเวลา

5.ผลการวิจัย

5.1 ความเชื่อเรื่องนาคในสมัยกรุงศรีอยุธยา

แดนดินแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้มีอาณาจักรต่าง ๆ เกิดมีก่อนแล้วมากมาย กระแสความคิด ความเชื่อที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยานั้น ก็ได้เกิดขึ้นเอง หากแต่เป็นการหลอมรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญา จากผู้คนในยุคสมัยต่าง ๆ ถ้ายทอดต่อกันมา อาณาจักรที่สถาปนาขึ้นและรุ่งเรืองมาก่อน ย่อมส่งอิทธิพลต่อ

อาณาจักรที่สถาปนาขึ้นในภายหลังอย่างกรุงศรีอยุธยาแน่นอน ความเชื่อเรื่องนาคก็เป็นหนึ่งในกระแสธารนั้นเช่นกัน ที่ปรากฏเด่นชัดที่สุดคือตำนานพระร่วงลูกนาคของสุโขทัย และคติไตรภูมิ

หลักฐานชั้นต้นของชาวตะวันตก มีการกล่าวถึง “นาค” ไว้หลายฉบับ แต่มีเพียงฉบับเดียวที่กล่าวถึง “นาคราช” ที่เชื่อมโยงกับตำนานการสร้างกรุงศรีอยุธยา ไม่ใช่ในบริบทสิ่งของดังเช่นจดหมายเหตุฉบับอื่น คือจดหมายเหตุของวันวลิต โดยสรุปว่า ท้าวอุทองพองพระทัยเกาะซึ่งจะเป็นที่ตั้งเมืองอยุธยามาก พระองค์เสด็จไปที่นั่นและได้พบฤๅษีคนหนึ่ง และได้ทูลว่ามีบ่อหนึ่งเป็นที่อาศัยของ “นาคราช” เมื่อใดที่ถูกรบกวาก็จะพ่นน้ำลายพิษออกมา ทำให้ผู้คนที่นี่อาศัยอยู่รอบบริเวณนั้นล้มตายด้วยโรคระบาด ท้าวอุทองจึงตรัสถามฤๅษีถึงวิธีการปราบนาคราช แล้วถามบ่อเสียจะได้หรือไม่ ฤๅษีกราบทูลว่า ไม่มีวิธีใดนอกจากต้องหาฤๅษี (ที่มีลักษณะเหมือนฤๅษีองค์นั้นทุกอย่าง) โยนลงไปให้มันกิน ท้าวอุทองจึงมีพระบรมราชโองการให้สืบหาฤๅษีลักษณะดังกล่าวแต่ก็หาไม่พบ ท้าวอุทองทรงเก็บขาวนี้ไว้เป็นความลับ และได้เสด็จออกไปที่ปากบ่อพร้อมฤๅษีโดยไม่ได้ตรัสให้ฤๅษีรู้ตัว พระองค์ทรงเหยียดฤๅษีลงบ่อไปและถามบ่อเสีย ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา นาคราชก็ไม่ได้ปรากฏตัวขึ้นมาอีกและแผ่นดินก็พ้นจากโรคระบาด

ความเชื่อเรื่องนาคย่อมยึดโยงกับน้ำเป็นสำคัญ จึงพบร่องรอยความเชื่อเรื่องนาคปรากฏอยู่ในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรือด้วย โดยเฉพาะการถวายพระเพลิงพระบรมศพในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังเอกสารของเฟอร์ดินานด์ เมนเดส ปินโต ที่กล่าวถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระไชยราชาธิราช ซึ่งกล่าวถึงขั้นตอนการอัญเชิญพระบรมอัฐิไปประดิษฐานไว้ที่วัด โดยใช้กระบวนเรือพระที่นั่ง ซึ่งมีลำหนึ่งความว่า

“...ในเรือใหญ่อีกลำหนึ่งมีเจ้าแห่งรูปปั้นทั้งหลาย ซึ่งพวกเขาเรียกว่างูถ้าแห่งหลุมลึกแห่งถ้ำ รูปปั้นนั้นมีรูปเป็นงูประหลาดตัวใหญ่เท่าถ้ำ และบิดเบี้ยวไป 9 หยัก เมื่อเหยียดลำตัวออกจะยาวกว่า 100 คืบ หัวตั้งตรงขึ้นพ่นไฟซึ่งทำขึ้นออกมาทางตา ทางลำคอและอก ซึ่งทำให้สัตว์ประหลาดนี้ดูน่ากลัวและดุโกรธเกรี้ยว”

(เมนเดส ปินโต, 2548, หน้า 76-77)

ศานติ ภักดีคำ (2562, หน้า 64) ได้กล่าวถึงประเด็นเรือนาคข้างต้นไว้ว่า เรือนาคที่ปินโตได้อธิบายไว้น่าจะเป็นเรือลำที่เชิญโกศเงินไปวัด ต่อมาเมื่อเกิดพระราชพิธีออกพระเมรุมาศเรือนาคก็หมดบทบาทลง เพราะถูกแทนที่ด้วยราชพาหนะทางบกคือ พระมหาพิชัยราชรถ แต่เมื่อพิจารณาหัวและท้ายของพระมหาพิชัยราชรถแล้วก็ยังคงแะสลักเป็นรูปนาคอยู่ ซึ่งเชื่อว่าเป็นความคิดหรือคติที่สืบเนื่องมาจากเรือนาค อันเป็นเรือพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับงานพระบรมศพ

หากสืบค้นร่องรอยความเชื่อเกี่ยวกับนาคในเอกสารอื่นของไทยเองจะพบว่าในกฎหมายตราสามดวง ที่ตราขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ก็ยังปรากฏการกล่าวถึง “นาค” โดยเป็นส่วนหนึ่งในโองการดำน้ำ เป็นสังกัจจายฐานที่อาลักษณ์จะต้องอ่าน เพื่อประกอบการดำน้ำพิสูจน์ความจริง ความว่า

“เบื้องบนจนพระพรหมประไล เบื้องต่ำลงไป พิกพท้าวนาคว
เบื้องหน้าเบื้องหลังซ้ายขวา ภูมิพฤษทewa อากาศจงเลงแลดู”

(โองการพิสูจน้าน้ำลุลยเพลิง.

อ้างใน กรมศิลปากร, 2561, หน้า 370)

นอกจากกล่าวถึงนาคแล้ว ในโองการดำนํ้านี้ยังกล่าวถึง “งูเจือก” และ “มังกรเจือกน้ำเหรา” อีกด้วย ซึ่งในโองการแข่งนํ้า อันเป็นวรรณคดีที่เกิดขึ้นในยุคสมัยเดียวกันกับกฎหมายตราสามดวง ก็ปรากฏใช้คำว่า “เจือกงู” อยู่ด้วยเช่นกัน

ในกฎหมายเตียรบาลอันเป็นส่วนหนึ่งในกฎหมายตราสามดวง ที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ปรากฏ “พระราชพิธีเบาะพก” อันเป็นพิธีสมโภช “แม่ห้วยพระพี่” โดยมีเจ้านายฝ่ายในและคู่ครองของข้าราชการบริพาร ขุนนางระดับสูงร่วมในขบวนแห่ ซึ่งพระมหากษัตริย์จะต้องเสด็จมาบรรทมด้วย “แม่ห้วยพระพี่” หนึ่งคืนแล้วจึงเสด็จออกมาไปรยทานและรับน้ำศักดิ์สิทธิ์จากพานสนาน แล้วจึงเสด็จกลับขึ้นพระที่นั่ง

จากชื่อพระราชพิธี “เบาะพก” นี้ทำให้มีความเชื่อว่าเป็นพิธีที่มาจากขอมเนื่องจากไม่ปรากฏคำไทยใดมีความเกี่ยวข้องกับพิธีดังกล่าว แต่กลับพบคำที่ใกล้เคียงกันนี้ในภาษาเขมร ซึ่ง พจนานุกรมภาษาเขมรได้ให้ความหมายไว้ว่า “**តែ**” (โทะห์) แปลว่า กระแทก ทิ่ม แทะ กับ คำว่า “**ពស់**” (พะวะส) แปลว่า งู เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกัน ความหมายโดยรวมจึงหมายถึงพิธีที่เกี่ยวข้องกับการ “ทิ่มแทงงู” ซึ่งการทิ่มแทงดังกล่าวนี้อาจเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงการ “ร่วมเพศกับงู” และงูที่มีพลังอำนาจมากจนมนุษย์ให้ความนับถือตามคติเขมนั้นคือ “นาค” คติดั้งเดิมของเขมรโบราณปรากฏเรื่องราวที่กษัตริย์มีการสังวาสกับนาค คือเรื่อง “พระทอง – นางนาค” ชาวเขมรจึงนับถือนาคว่าเป็นบรรพบุรุษ ซึ่ง วรพร ภู่งศ์พันธุ์ (2555, หน้า 101) ได้ให้ข้อสันนิษฐานว่า พิธีนี้เป็นพิธีพราหมณ์ อีกทั้งมีการกล่าวถึงแม่ห้วยพระพี่ ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่าคืออะไร เป็นคนหรือเป็นเทวรูป แต่น่าจะเป็นเทวรูป เพราะมีมณฑป และมีการสมโภชถึงสามวัน สอดคล้องกับ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2554, หน้า 193) ที่ได้กล่าวไว้ว่า ถ้าพิจารณาดูถ้อยพรรณนาในกฎหมายเตียรบาลแล้วรู้สึกว่แม่ห้วยพระพี่เจ้าเป็น “ผี” ไม่มีตัวตนจริง อาจเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง เช่น เทวรูปสตรี หรือพระยานาคก็ได้ สืบเนื่องจากข้อความพรรณนาที่ว่า “ที่พระดำหนักมีพระโรงแลหอพระดำหนักแม่ห้วยพระพี่...” แสดงว่าแม่ห้วยพระพี่เจ้าสถิตอยู่ใน “พระโรง” หรือ “หอพระ” ซึ่งเป็นที่สถิตและประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของราชอาณาจักร เมื่อถึงกำหนดก็เชิญออกมาสมโภชแล้วแห่ไปยังสถานที่ที่กำหนดคือมณฑปที่อยู่ในปราสาท เพื่อให้พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปบรรทมด้วย อันเป็นสัญลักษณ์แห่งการเสพสังวาส

นอกจากพิธีเบาะพกแล้ว ในกฎหมายเตียรบาลยังกล่าวถึง “การชกนาค” ในพระราชพิธีอินทราภิเษกด้วย ซึ่งเป็นกรจำลองการกวนเกษียรสมุทรตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งธิดา สารเยา (2533, หน้า 67-68) ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับพิธีอินทราภิเษกไว้ว่า ความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต้องประกาศพระองค์เป็นพระจักรพรรดิราชในสมัยอยุธยา นั้น ยังเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงเป็นประธานในพระราชพิธีอินทราภิเษกแม้ต้นเค้าของพระราชพิธีนี้จะมีที่มาจากวัฒนธรรมอินเดียซึ่งหมายถึงการสถาปนาองค์อินทราธิราชขึ้นสู่อำนาจ แต่การพระราชพิธีนี้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา นิยมให้จัดการละเล่น

ชกนาคติกดาบรพ มื่อสุรและเทวดามากวนเกษียรสมุทรหรือกวนน้ำอมฤต เรื่องนี้ปรากฏในรามเกียรติ์ อันเป็นวรรณกรรมที่รู้จักกันมานานแล้วตลอดลุ่มน้ำเจ้าพระยาและบริเวณใกล้เคียงก่อนสมัยอยุธยาราชธานี พระราชนิพนธ์จึงมีความหมายถึงความขลังและศักดิ์สิทธิ์แห่งอำนาจ

จากเอกสารชิ้นต้นทั้งของต่างชาติและของไทยข้างต้น ทำให้เห็นว่ากระแสของความเชื่อเรื่องนาคมาจากทั้งคติดั้งเดิม คติขอม คติไตรภูมิ รวมถึงศาสนาทั้งพุทธและพราหมณ์ ความเชื่อเรื่องนาคมีอยู่ในดินแดนแถบนี้มาตั้งแต่ก่อนสถาปนากรุง และดำรงอยู่ในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยตลอด ด้วยพลังอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของนาค จึงอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ความเชื่อเรื่องนาคยังคงอยู่แม้กรุงศรีอยุธยาจะล่มสลายไปแล้วก็ตาม

5.2 ความเชื่อเรื่องนาคในวรรณคดีสมัยอยุธยา

จากการศึกษาเอกสารชิ้นต้นจนได้เห็นถึงกระแสความเชื่อเรื่องนาคในสมัยกรุงศรีอยุธยา ทำให้นำไปสู่การศึกษาตัวบทวรรณคดีสมัยอยุธยาทั้งหมด จำนวน 44 เรื่อง และพบว่ามีการกล่าวถึง “นาค” จำนวน 17 เรื่อง ได้แก่ โองการแข่งน้ำ โคลงนิราศทริภุญไชย สมุทรโฆษคำฉันท์ กำสรวลสมุทรยวนพ่ายโคลงด้น ทวาทศมาส นิราศชีดา อนิรุทธคำฉันท์ คำฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นิราศนครสวรรค์ จินตามณิ(ฉบับพระโหราธิบดี) นันทโบทันตสูตรคำหลวง กาพย์เห่เรือเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร กลบทศิริวิบุลกิตติ์ ปุณโณวาทคำฉันท์ บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา

เมื่อนำวรรณคดีที่มีการกล่าวถึง “นาค” มาจำแนกตามยุคสมัยจะพบว่า วรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนปลายจำนวน 6 เรื่อง ไม่ปรากฏวรรณคดีจากคติความเชื่อในทางพราหมณ์ แต่เป็นวรรณคดีที่มาจากชาดกตามคติทางพระพุทธศาสนา ส่วนในสมัยอยุธยาตอนกลาง จำนวน 5 เรื่อง พบทั้งวรรณคดีที่มาจากคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์คือ อนิรุทธคำฉันท์ และวรรณคดีที่มาจากคติทางศาสนาพุทธคือสมุทรโฆษคำฉันท์ วรรณคดีทั้งสองเรื่องเป็นการผสมผสานความเชื่อ ในขณะที่วรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น จำนวน 6 เรื่อง เป็นวรรณคดีที่มาจากคติทางศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่

จากการศึกษาเนื้อหาวรรณคดีทั้ง 17 เรื่อง สามารถจำแนกรูปแบบของนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ 3 รูปแบบ ได้แก่

1.การใช้นาคในเชิงวรรณศิลป์

วรรณคดีไทยสมัยอยุธยาหลายเรื่องมีการใช้นาคในเชิงวรรณศิลป์หลายลักษณะ จากการศึกษาวรรณคดีที่ใช้นาคในเชิงวรรณศิลป์ จำนวน จำนวน 12 เรื่อง สามารถแบ่งได้ 2 ลักษณะคือ การใช้นาคในการประพันธ์ และการนำนาคไปใช้ในเชิงความหมายลึกซึ้ง

1.1 การใช้นาคในการประพันธ์ ปรากฏในวรรณคดี 2 เรื่อง ได้แก่ จินตามณิ(ฉบับพระโหราธิบดี) ในการเป็นชื่อคำประพันธ์ คือ กลบทนาคบริพันธ์ และกลบทสิริวิบุลกิตติ์ พบ กลบทนาคบริพันธ์ นาคเกี่ยวกระหวัด กลบทนาคแผลงฤทธิ์ และฉันทบัณนาคบริพันธ์

โดยในตำราจินตามณิ ปรากฏอักษรศัพท์ตอนหนึ่ง ความว่า “นาค ภูษคนาค นาเคนทร นาคัส นาเคนศ นาคี นาคินทร นาเค นาโค นาค ราชอรุค วาญ” แสดงให้เห็นว่านาคย่อมมีความสำคัญในการแต่งคำประพันธ์ จึงปรากฏคำศัพท์ที่สามารถนำมาใช้ได้หลายคำ นอกจากนี้ในโองการแข่งน้ำยังใช้คำว่า

“เจ็ยว เจือก ู” แทนคำว่า “นาค” โดยไม่ปรากฏคำเหล่านี้ในวรรณคดีในสมัยอยุธยาเรื่องอื่นอีก แสดงให้เห็นว่านาคมีอยู่ในการรับรู้ของผู้คนมายาวนานจนมีคำใช้เรียกที่หลากหลาย

1.2 การนำนาคไปใช้ในเชิงความหมายลึกซึ้ง คือการใช้นาคมาใช้ในเชิงเปรียบเทียบเพื่อการสื่อความอย่างลึกซึ้ง โดยวรรณคดีที่มีลักษณะดังกล่าวนี้ พบ 10 เรื่อง ได้แก่ ทวาทศมาส กำสรวลสมุทร คำฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ นิราศษิดา ยวนพ่ายโคลงตัน สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธ์คำฉันท์ โองการแข่งน้ำ โคลงนิราศหริภุญชัย ผลการศึกษาเป็น ดังนี้

1.2.1 การกล่าวเกินจริง (Exaggeration) พบลักษณะการกล่าวเกินจริงในวรรณคดี 4 เรื่อง ได้แก่ กำสรวลสมุทร ทวาทศมาส คำฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และนิราศษิดา โดยส่วนมากปรากฏในบทคร่ำครวญ พรรณนา รำพึงรำพันถึงนางอันเป็นที่รัก ดังตัวอย่าง

โถมแม่ฝากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤ
เยียว <u>นาค</u> เขยชมอก	พี่ใหม่
โถมแม่รำพึงจบ	จอมสวาสดี ฤเอย
โถมแม่ไครสงวนได้	เท่าเจ้าสงวนเอง

(กำสรวลสมุทร อ้างใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2553, หน้า 55)

โคลงข้างต้น แปลความได้ว่า หากจะฝากนางไว้กับน่านน้ำลำธาร ก็เกรงจะมีนาคมาเขยชม ทำให้พี่เจ็บหัวใจ พอพี่ไครครวญการฝากฝังนางไว้แล้วก็คิดว่าคงไม่มีใครดูแลนางได้ดีเท่าตัวนางเอง ซึ่งผู้แต่งใช้นาคในความหมายของภยันตรายที่มาทางน้ำ โดยนัยอาจจะหมายถึงชายอื่นที่ล่องเรือมาก็เป็นได้

1.2.2 การกล่าวอุปมา (Simile) พบการกล่าวถึงโดยอุปมาในวรรณคดีเรื่อง ทวาทศมาส อนิรุทธ์ คำฉันท์ และสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งการใช้ในเชิงอุปมา ก็สามารถทำให้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของผู้แต่งออกมาได้อย่างชัดเจน ดังตัวอย่าง

เคยคิดประพาสเพียง	<u>ฤษเคนทร</u>
กรกระหวังไค	กอดเกี่ยว
วิไลวิลาเรนทร	รสราค
ดึกดำฤชณเลื้อยเลี้ยว	กอดไกร

(ทวาทศมาส อ้างใน ตรงใจ หุตากร, 2560, หน้า 118)

โคลงข้างต้นเป็นการอุปมาลักษณะการกอดกระหวัดกันกับนางอันเป็นที่รักดังนาค เป็นการใช้นาคเป็นสัญลักษณ์หนึ่งในกระบวนการเสพสังวาส ซึ่งทั้งสองบทข้างต้นเป็นการสร้างจินตภาพให้เห็นถึงการตกอยู่ในห่วงรักของผู้แต่ง

1.2.3 การพาดพิง (Allusion) การเอ่ยอ้างพาดพิงถึงนาคในวรรณคดีสมัยอยุธยาจะพบลักษณะที่นาคอยู่ในฐานะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ใช้ในการพาดพิงถึงเทพเจ้าหรือสิ่งที่เหนือกว่า โดยพบลักษณะนี้ในวรรณคดี 4 เรื่อง ได้แก่ โองการแข่งน้ำ โคลงนิราศหริภุญไชย โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งการพาดพิงถึงนี้ปรากฏในบทประณามพจน์ และกล่าวถึงนาคในฐานะสิ่งประกอบเพื่อพาดพิงถึงพระตรีมูรติ ดังตัวอย่าง

คุลีศรีเนตรเรื่อง	เรื่องฤทธิ์
พรหมเมศแมนสรวงสิทธิ์	สี่เกล้า
เชิญพระบันทมรินทร์	เหนือ <u>นาค</u>
มาสำรายทุกขเร้า	รูงฟ้าดินขจร ฯ

(โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
อ้างใน กรมศิลปากร, 2502, หน้า 1)

ในบรรดาวรรณคดีทั้งหมดที่นำมาศึกษา พบว่าโองการแข่งน้ำเพียงเรื่องเดียวที่ไม่ได้ใช้คำว่า “นาค” แต่ใช้คำว่า “งู” แทน ดังในบทประณามพจน์

“ โอมสิทธิสรวงศรีเกล้า แฝ้มฤตยู เอาจูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟ้ากลืนดิน บินเอา
ครุฑมาชี สีมือถือสังข์จักรศรธาธรณี ภิรูวดาร อสุรแลงลาญทัก โอมบรมเศวราย ผายผา
หลวงอะคร้าว ท้าวเสด็จเหนือวัวเผือก เอาเงือกเกี้ยวข้าง อ้างทัดจันทร์เป็นปิ่น ทรง
อินทรขญา สามตาพระแพร่ง แกว่งเพชรเกล้า ฆ่าพิษนัจญไร ”

(โองการแข่งน้ำ อ้างใน กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ,
2542, หน้า 10)

ข้างต้นข้อความในโองการแข่งน้ำ “เอาจูเป็นแท่น” งูในที่นี้คือพญานันตนาคราชที่เป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ และ “เอาเงือกเกี้ยวข้าง” คือการสื่อถึงพระศิวะ ซึ่งงูและเงือกเปลี่ยนนาค นอกจากนี้ยังพบคำว่า “เงี้ยว” ที่น่าจะหมายถึง “นาค” อยู่ด้วยคือ “แผนทูลเขาเงือกปล้ำชวยดู” และ “ปล้ำเงี้ยวรอนราญรงค์” สันนิษฐานว่าน่าจะสื่อความหมายถึง “ครุฑ” การใช้นาคนี้จึงใช้เพื่อกล่าวถึงพระตรีมูรติและครุฑ

การอ้างถึงนาคตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ข้างต้น เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ตามขนบอย่างหนึ่ง ซึ่ง นิตยา แก้วคลนา (2555, หน้า 17) ได้กล่าวไว้ว่า ความรู้ความเชื่อเกี่ยวกับลัทธิพราหมณ์สื่อแสดงให้เห็นด้วยการนำมาพาดพิงหรืออ้างอิงถึงแต่ครั้งสมัยสุโขทัย โดยพาดพิงหรืออ้างอิงเพื่อประกอบพิธีกรรมและปรากฏเป็นขนบนิยมสืบต่อกันมาทั้งในการประกอบพิธี การพาดพิงแบบแสดงความสงสัยหรือการโยงใยกับชื่อสถานที่ รวมถึงบทประณามพจน์ เป็นต้น การพาดพิงนี้ไม่ใช่เพียงเอ่ยนามเทพเจ้าเท่านั้นแต่ได้ให้รายละเอียด รูปลักษณะ ถิ่นที่อยู่ อาวุธ และพาหนะคู่กาย รวมถึงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ และยังนิยมออกนามของเทพเจ้าด้วยนามอื่น ๆ อันบ่งบอกถึงคุณสมบัติของเหล่าเทพเจ้า เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซากหรือความจำเจ

ส่วนในโคลงนิราศหริภุญชัย มีการกล่าวอ้างถึงนาคอยู่ในโคลงบทหนึ่ง โดยปรากฏในฐานะของ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์หนึ่งที่มีพลังอำนาจ ซึ่งเป็นวรรณคดีเรื่องเดียวที่พาดพิงเชื่อมโยงอำนาจของนาคกับคติพุทธ
ดังนี้

อินทร์พรหมครุฑนาคน้ำ	นำสนอง
จักแบ่งกุศลสอง	ส่วนได้
ศรีศุภคตคอยบุนบอง	หมายเหมียด บุญรา
บักชื้อนุชน้องได้	แต่ข้าอัคคชา

(โคลงนิราศหริภุญชัย อ้างใน วินัย พงศ์ศรีเพียร,
2562, หน้า 267)

วินัย พงศ์ศรีเพียร (2562, หน้า 267) ได้ถอดความโคลงข้างต้นไว้ว่า ขออัญเชิญพระอินทร์
พระพรหม ครุฑและนาคน้ำตอรับ จักแบ่งบุญกุศลออกเป็นสองส่วน ขอท่านศรีศุภคตคอยมอบกองบุญ
อย่างที่เขาตั้งใจมุ่งหมาย ขอได้โปรดเขียนชื่อน้องนางลงไว้ กองบุญจักได้แก่อัครชายาของข้า

เป็นที่น่าสังเกตว่าวรรณคดีเรื่องโคลงนิราศหริภุญชัยมาจากล้านนา ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏ
ข้างต้นอาจจะเชื่อมโยงกับคตินาคจากล้านนาด้วยก็เป็นได้

นอกจากบทประณามพจน์แล้ว ในสมุทรโฆษคำฉันท์ยังกล่าวถึงนาคในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใน
บทอื่นด้วย ดังในตอนพระสมุทรโฆษยกศรก็เป็นการกล่าวถึงว่ามีการอัญเชิญกำลังของนาคเพื่อให้สามารถ
ยกโลหธนูได้ แสดงให้เห็นว่าพลังของนาคย่อมมีอำนาจและมีความศักดิ์สิทธิ์ ดังนี้

เอธารยกำลังนาคา	ยุทธทรงฤทธา
และยืนในท้องธรณี	
ฉวยโลหธนูแลกรวี	วิริยาอาวุธพีรี-
ยแสรั่งสำแดงไชยแรง	

(สมุทรโฆษคำฉันท์ อ้างใน กรมศิลปากร,
2536, หน้า 105)

ลักษณะการพาดพิงถึงจากสมุทรโฆษคำฉันท์ยังปรากฏในบทที่วาดด้วยเทพารักษ์ชมโฉมตัวละคร
เอกด้วย และอนิรุทธคำฉันท์ก็มีการพาดพิงถึงในลักษณะเดียวกันนี้ ดังตัวอย่าง

ฤเพ็ชรปาณี	บมิเพ็ชรเหมือนหมาย
ฤนาคกลีบกลาย	มาเป็นองคราชา

(อนิรุทธคำฉันท์ อ้างใน กรมศิลปากร,
2503, หน้า 34)

จากบทประณามพจน์การเอ่ยอ้างถึง “นาค” ก็ถือว่าเป็นลักษณะการพาดพิง (Allusion) ทั้งการพาดพิงในฐานะสิ่งประกอบเพื่อนำไปสู่สิ่งที่มีอำนาจเหนือกว่า และการพาดพิงเพื่อสร้างจินตภาพเป็นขนบวรรณคดีโบราณประการหนึ่งที่สืบทอดมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง การพาดพิงถึงนี้สะท้อนให้เห็นความรอบรู้และชั้นเชิงของกวีได้ และการนำนาคมาใช้ในรูปแบบดังกล่าวนี้ทำให้นำนาคเป็นวัตถุดิบชั้นดีในการสร้างสรรค์วรรณคดีมาโดยตลอด

1.2.4 การกล่าวถึงในเชิงคู่ตรงข้าม (Binary opposition) พบลักษณะนี้ในวรรณคดีเรื่อง ยวนพ่ายโคลงด้นเพียงเรื่องเดียว ดังนี้

คือคชกลีบลอกจิ้ง	จนสีห
คือนาคจัญครุทสรอง	วิงเว้น
คือไวปจิตดี	สุรราช
หนีสุราธิปเร้น	รวดหลง

(ยวนพ่ายโคลงด้น อ้างใน กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, 2542, หน้า 248)

เสาวณิต วิงวอน (2560, หน้า 125) กล่าวว่า ตอนนี้เป็นความเปรียบโดยการนำผู้ที่มีอำนาจและสามารถเอาชนะคู่ต่อสู้ได้มาเปรียบเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคู่กับพระเจ้าติโลกราชซึ่งด้อยกำลังกว่าและเป็นผู้แพ้ เสมือนช้างแพราชสีห์ นาคหนิครุท ไพจิตรราสุรหนิพระอินทร์ ทำให้เห็นความ “เหนือชั้น” ที่ชัดเจน

จากการที่ผู้แต่งนำเอานาคมาใช้ในเชิงความหมายดังกล่าวข้างต้น นอกจากแสดงความสามารถในการใช้ภาษาได้อย่างลึกซึ้ง ซับซ้อน มีชั้นเชิงแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องนาคมีอิทธิพลต่อความคิดผู้แต่งโดยตรง ทั้งเชื่อนำนาคมีพลังอำนาจ มีความศักดิ์สิทธิ์ การนำนาคมาใช้ในเชิงความหมายจึงเป็นการสร้างพลังอำนาจเหนือความปกติธรรมดาให้เกิดขึ้นกับผลงานนั่นเอง

2. การกล่าวถึงนาคในบริบทของจิตรกรรม สถาปัตยกรรมและสิ่งของ

ในวรรณคดีไทยมักจะมียุทธที่กล่าวถึงวัด วัง และสิ่งของที่มีการประดับตกแต่งอย่างงดงาม เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงสภาพแวดล้อมและสิ่งที่ผู้แต่งได้มองเห็น นาคก็เป็นสิ่งหนึ่งที่มักปรากฏอยู่ในบทพรรณนาเหล่านั้น โดยผู้แต่งมักใช้การพรรณนานาคออกมาให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงความรู้สึกเมื่อได้พบเจอสถานที่เหล่านั้น วรรณคดีที่มีการกล่าวถึงนาคในบริบทของศิลปะ สถาปัตยกรรม และสิ่งของ พบ 6 เรื่อง ได้แก่ อนิรุทธคำฉันท์ นิราศนครสวรรค์ โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปุณโณวาทคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ บทเห่เรือเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนนางรัตนธำริวารูปเพื่อสืบทหาผู้ที่มาลอบสมนางพินทุมดี ก็มีการวาดรูปอมมนุษย์ทั้งกินนร นาค ครุฑ คนธรรพ์ ดังนี้

वादโณมกีนรนาคสุบรรณ

วรโณมคนธรร-
พท้าวเยยอินโคกา

(สมุทรโฆษคำฉันท์ อ้างใน กรมศิลปากร,
2536, หน้า 98)

ส่วนอนิรุทธคำฉันท์ที่มีตอนที่นางพิจิตเลขาवादรูปเพื่อสืบหาผู้ที่มาลอบสมนางอุษาเช่นกัน ซึ่งนาครที่ปรากฏในบทนี้ ต่างจากในสมุทรโฆษคำฉันท์ตรงที่นาครเป็นพาหนะของเทพองค์อื่นเท่านั้น

เลขาสมเด็จพระพรุณ
เสด็จเหนือนหาอุรคราช

ทรงวนาคบ่วงบาส
ชก้เล็กพังพานพาล

(อนิรุทธคำฉันท์ อ้างใน กรมศิลปากร,
2503, หน้า 53)

การกล่าวถึงนาครในมิติของจิตรกรรมในวรรณคดีสมัยอยุธยาที่พบเด่นชัดมีเพียงวรรณคดีเรื่อง อนิรุทธคำฉันท์และสมุทรโฆษคำฉันท์ แต่ทั้ง 2 เรื่องนี้ยังปรากฏว่ามีการกล่าวถึงนาครในมิติของสถาปัตยกรรมและสิ่งของด้วย

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ที่มีการกล่าวถึงนาครในบริบทรถทรงของกษัตริย์พระองค์หนึ่งที่มาทำรบกับพระสมุทรโฆษหลังสิ้นพิธีสมุพรในศึกสิบกษัตริย์ ดังนี้

ขุนไดอันคูอิกทรง
ยืนยันกันดาลรถมหา
ขุนนั้นกระสังฆะกะโร
เดโชณุภาพพลพระ

วรจักรใจผลา
ภูเขนทราญระ
ฤทธิ์อาจด้วยเดชะ
พิริย์อันประกอบพร

(สมุทรโฆษคำฉันท์ อ้างใน กรมศิลปากร,
2536, หน้า 115)

ในศึกสิบกษัตริย์นี้ พระสมุทรโฆษ ก็ได้แผลงศร “มหาภูษงค์” ออกมาตักต้องใส่กษัตริย์พระองค์หนึ่งที่ชื่อ “มฤเรนทร์” ด้วย

พระก็แผลงศรหนึ่งคือมหา
ก็ต้องอูระมฤเรนทร์

ภูษงค์วางมา

(สมุทรโฆษคำฉันท์ อ้างใน กรมศิลปากร,
2536, หน้า 119)

ส่วนด้านสถาปัตยกรรมปรากฏจากตอนนางพินทุมตีใช้บน โดยพบในการพรรณนาถึงอาศรมที่ใช้ในการประกอบพิธีว่ามีความงดงามอลังการ และลวดลายครุฑยุคนาคก็เป็นส่วนหนึ่งที่ประดับอยู่ในอาศรมนั้น ดังนี้

นนที่ขำนั้นสิ่ง-	หลุบรรณยุรยาตร
กวางกรตระกองราช	ภูงคเทียมทัง
เรียงเรียบพระเทพา-	สุรสิทธิปางบรรพ์
พืงขามพันทุกขยัน	อุรเคนทรชรวดเชร

(สมุทรโฆษคำฉันท์ อ่างใน กรมศิลปากร,
2536, หน้า 137)

วรรณคดีเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงนาคในสถาปัตยกรรมและสิ่งของอยู่หลายแห่ง โดยเป็นลวดลายประดับ ดังนี้

กรงนาคมั่งกรเกี่ยวกล	เจ็ดเศียรเสียดสน
	อนันตนาคบปาน
มีเทพประนมมือมาลัย	คือเห็จเหินทะยาน
	มาดุดำกลเรียงรัน

(อนิรุทธคำฉันท์ อ่างใน กรมศิลปากร,
2503, หน้า 5)

นอกจากจะมีการกล่าวถึงนาคจะเป็นลวดลายบนสถาปัตยกรรมแล้ว อนิรุทธคำฉันท์ ยังมีการกล่าวถึงลวดลายนาคการประดับตกแต่งให้เกิดความงามกับสถานที่และสิ่งของด้วย ดังนี้

ฉลาฉลักกลับฉลุมาลา	พิดานดารา
บังอวดยังอิงอร่ามเรือง	
ขอนาคมั่งกรมลึงเมลือง	แห่งห้อยพรวนเพรื่อง
สำรวจสำราญหญทัย	
ชนนชนยอาสนอิงเรืองไร	รายบุษปมาไลย
สุคนธรสกำจร	
นุประดับเหนือสถานบรรจฐรณ์	สีภาพมกร
กนาบนาคครุฑประดับ	

(อนิรุทธคำฉันท์ อ่างใน กรมศิลปากร,
2503, หน้า 6)

ข้างต้นเป็นการกล่าวถึงห้องบรรทมที่ประดับประดาอย่างงดงาม บรรจถรณ์(เตียงนอน) มีการสลัก
ลวดลายครุฑยุคนาคอย่างละเอียดประณีต

ในนิราศนครสวรรค์ ปรากฏบทหนึ่งทีกล่าวถึงพลับพลาตรีมุข มีลายปูนปั้นรูปนาคที่เป็น
องค์ประกอบอยู่ในหน้าบัน ดังนี้

ตรีมุขตรง <u>นาค</u> ช่วย	แห้ววย
ปัญชรบราลีช่วย	ช่อฟ้า
โรงธารค้ำนันทวย	เนื่องเนก
พิศพระลานล้ำหน้า	แว่นแก้วแสงใส ฯ

(นิราศนครสวรรค์ อ้างใน กรมศิลปากร,
2502, หน้า22)

ส่วนโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวถึงความงามของยอดมหาปราสาทที่มี
ลายปูนปั้นนาคประดับอยู่ นาคแผ่พังพานลดหลั่นกัน งดงามดูราวกับจะเลื้อยลงมา ดังนี้

ดุสิตปราสาทสร้อย	สมพุทธ
สูงเทริดธารมามารุต	ช่อชั้น
พรหมพักตร์ฉัตรเฉลิม	เสาวภาคย์
<u>นาค</u> พะพานพดหลั่น	เลียบเลื้อยลงมา

(โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์
อ้างใน กรมศิลปากร, 2502, หน้า 5)

ปูนโณวาทคำฉันท์ เป็นวรรณคดีทีกล่าวถึงตำนานพระพุทธรูปบาทตามคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา
และสมโภชพระพุทธรูป แต่่งโดยพระมหานาควัดท่าทราย เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์สูงมาก
รวมถึงบันทึกองค์ความรู้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไว้อย่างดี ปูนโณวาทคำฉันท์นี้มีการกล่าวถึงนาคในมิติของ
สิ่งก่อสร้าง คือเชิงบันไดหน้าเป็นนาคห้าเศียร ดังนี้

สุกรีกระหนาบชั้น	ก็ทงันผงดหางาย
เศียรลัตว์พรรณราย	ระดดาษระดมดี
กลีบเกล็ดกำจามาศ	ประดับดาษจรุศรี
สลับริตน์รูจี	กระจำจัตกระจิงบัง
ใบโพสุวรรณห้อย	ระยาบย้อยบรู้งรัง
ลมพัดกระตึงดัง	เสนาะคัพทอลเวง

เสียงดุจสังคีต
เพียงเทพบรรเลง
พ่างพื้นที่ฐานบัตร
กรกุ่มสุกรีกราย

อันดั่งดีดประโคมเพลง
รเรื้อยจับประบำถวาย
เป็นครุฑอัคราผาย
จะกระหยับเผยอบิน

(ปฐมนิพนธ์คำฉันท์ อ้างใน สุขุมาลมารศรี
พระราชเทวี, 2466, หน้า 6-7)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่าผู้แต่งใช้คำว่า “สุกรี” ทั้งสองตำแหน่ง สันนิษฐานว่าเป็นการใช้คำ
ชี้เฉพาะว่าเป็นพญานาคาสกรี นอกจากนี้ปฐมนิพนธ์คำฉันท์ยังมีการบรรยายถึงเชิงบันไดเหนือตรงประตู
วัดเป็นนาคเจ็ดเศียรสวมมงกุฎไว้ด้วย ดังนี้

บันไดไศลลาด
ชลึงพังพานมี

อุรกราชเจ็ดศรี-
พิชเพียงประไลยกัลป์

(ปฐมนิพนธ์คำฉันท์ อ้างใน สุขุมาลมารศรี
พระราชเทวี, 2466, หน้า 9)

นอกจากสถาปัตยกรรมแล้ว ยังมีวรรณคดีที่กล่าวถึงนาคในมิติของเรือด้วย ศานติ ภักดีคำ (2562,
หน้า 58) กล่าวว่า ตั้งแต่สมัยอยุธยา มีการนำ “พญานาค” มาสร้างเป็นโขนเรือพระที่นั่งเพื่อเป็นสัญลักษณ์
แห่งพระนารายณ์ เพราะพระนารายณ์ประทับอยู่บนพญานาคที่ชื่อพญอนันตนาคราช ดังนั้น
พระมหากษัตริย์อยุธยาที่ประทับบนเรือพระที่นั่งนาคจึงมีฐานะเป็น “พระนารายณ์” ดังปรากฏหลักฐาน
“เรือนาค” ซึ่งเป็นเรือพระราชพิธีในบทเห่เรือ พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ

ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยา จากการพรรณนาถึงจิตรกรรม สถาปัตยกรรม
สิ่งของ สะท้อนให้เห็นว่านาคยังคงเป็นองค์ประกอบในการสร้างผลงานศิลปะ การนำนาคมาใช้หลากหลาย
รูปแบบ มีส่วนสะท้อนภาพความเจริญรุ่งเรืองสมัยกรุงศรีอยุธยาและความคิดความเชื่อของผู้คนได้

3.การใช้นาคเป็นตัวละครหนึ่งในเรื่อง

จากการศึกษาพบว่า มีวรรณคดีที่นำนาคมาเป็นตัวละครหลักอยู่จำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ นันโทปนันท
สูตรคำหลวง กลบทสิริวิบุลยกิจดี และบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องมโนห์รา ส่วนในวรรณคดีเรื่องอนิรุทธคำ
ฉันท์ นาคเป็นเพียงตัวละครที่ประกอบฉากเท่านั้น ซึ่งนันโทปนันทสูตรคำหลวงถือเป็นการนำเอานาคมา
เป็นตัวละครที่เด่นชัดที่สุด โดยเรื่องนี้เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ หรือเจ้าฟ้ากุ้ง ที่นำเอา
เรื่องราวในสมัยพุทธกาลอันว่าด้วยพระโมคคัลลานะได้ทรมานพญานาคนันโทปนันทะมาที่ขัดขวางทาง
เสด็จของพระพุทธองค์จนกระทั่งพ่ายแพ้และละมิจฉาทิฐิในที่สุด วรรณคดีเรื่องนี้เจ้าฟ้ากุ้งทรงประพันธ์ขึ้น
เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เป็นร้อยขึ้นต้นด้วยภาษาบาลี ดังตัวอย่าง

“...อันว่าพระญาณครุฑราช ออกจากบัลลังก์มิช้า และมีนาคามาตย์ทั้งหลาย นาคนิกายห้อมล้อม สพรั่งพร้อมนำไปสู่ซึ่งเขลงไศลศิขเรนทร อันชื่อสุเมรุราช แลนโนทปนนทาเสียรพิศ กนฤรมิตรกายา ใหญ่ยาวสามารถนัก ด้วยยศศักดิ์บุญยา แห่งนาคานุภาพ โดยใจหายาแห่งเขา กะเกี่ยวเข้าซึ่งราชรรพต ด้วยชนดตัวอันใหญ่ คมมาได้เจ็ดรอบ กบกรอด้วยพังพาน มิตปราสาทสถานนครินทรา อันชื่อมหาสุทศน ไพศาล สูงมีประมาณสิบสองโยชน์ แลกรอด้วยทิพยวโนทยาน อันตั้งบนอรรคสถาน พระสุเมรุ อันเป็นจุธาธรณนทรกรลาสถาน...”

(นโนทปนนทสุตรคำหลวง อ้างใน กรมศิลปากร, 2531, หน้า 122)

ในบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องมโนห์รา นาคถือเป็นตัวละครสำคัญที่มีส่วนทำให้พราณบุญสามารถจับนางมโนห์ราได้

“จึงสั่งอายุนาคาคา ถัดนั้น อายนาคเอ๋ย เขาเรียกสะสันทานภริยา ยักลุ่มหน้ารา ไรหน้ามันทูนเพลิง รูปร่างหมู่เหมือนหมูป่า นมมันยานอยู่เล้งเต้ง ยักลุ่มทูนเพลิง นาคเอ๋ยจะคล่องเอาไปไหน เป็นหญิงแทรกกลูก ตะโปกมันร้อนเหมือนไฟ จะคล่องเอาไปไหน เหวยเหวยอายุนาคา ถัดนั้นอายุนาคเอ๋ย ชมพูห้อยบ่า นางนั้นแลหานาคล่องมาให้ได้”

(บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องมโนห์รา อ้างใน กรมศิลปากร, 2531, หน้า 451)

ส่วนกลบทสิริวิบุลยคติ นาคเป็นตัวละครหนึ่งที่ปรากฏระหว่างการประชุมชะตากรรมอันเลวร้ายของพระโพธิสัตว์ โดยมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือให้ปลอดภัย

“จกกล่าวถึงพระยานาคราชอันเรื่องเดช เสรีประเทศอยู่ในที่พิภพสถาน ด้วยอานุภาพบารมี พระโพธิญาณ อันสร้างสมมานอนันต์ครัน ก็บันดาลอาการให้ร้อนจบ ทั่วพิภพนาคราซก็หวาดหวั่น สมเด็จพระยาवासกริอัน เปนจอมธรรมเจ้าทวีปก็รีบมา พร้อมด้วยหมู่เสนางค์บริวาร ต่างขึ้นบานสถิตสู่เหวคูหา สมเด็จพระจอมวาสุกรีรินทร์เจ้าโลกา ทำคักดานฤมิตรประทุมทอง โตประมาณเท่าวางกงจักรเกวียน งามเสถียรรัศมีไม่มีสอง เข้ารองรับบรมนารถเป็นอาคนัละออง มิให้ต้องท้อทงทะเลอันล้าวก ด้วยเดชบารมีหน่อชินวงษ์ จักเอกองค์เป็นพระชนะศึก ตัดกิเลสเฉทประหานโอฬารฤก มาสถิจิตรพระยานาคราช ทั้งความสัตย์กะตัญญูที่ตั้งมั่น เข้าป้องกันอันตรายให้หลุดถอน พระยาवासกริรินทร์นาครินทร์ ก็พาจรสถิตที่พิภพมี กระทำซึ่งสักการบูชา แก่มหาโพธิสัตว์ประเสริฐศรี ด้วยเครื่องทิพล้ำเลิศโอฬารดี ทั้งโกลีสมบัตินอกา”

(กลบทสิริวิบุลยคติ อ้างใน กรมศิลปากร, 2531, หน้า 403)

นอกจากนี้ ในกลบทสิริวิบุลยก็ดียังกล่าวถึงนาคในมิติของการเป็นส่วนประกอบหนึ่งในการบรรยายฉากท้องทะเลให้มีความสมจริงอีกด้วย

อนิรุทธ์คำฉันท์มีลักษณะการปรากฏตัวของนาคคล้ายกับกลบทสิริวิบุลยก็คือนาคเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เรื่องสมบูรณ์ แต่ความสำคัญของนาคในเรื่องนี้เป็นเพียงสิ่งประกอบเมื่อมีการกล่าวถึงครุฑ ซึ่งครุฑเป็นพาหนะในการเดินทางของพระกฤษณะผู้เป็นพระนารายณ์อวตาร ดังนี้

ฤทธิครุฑคือเพลิงเผาผลาญ ครุฑราชประหาร
ประทับประเทิรผกผัน
แสงเพลิงเปล่งแสงรอบรัน พ่างเพียงเพลิงกลับ
ก็ร้อนระงมดินบน
เผาผลาญนาคราชทบทน บได้เกรงผจญ
ก็วางยังสร้อยสระศรี

(อนิรุทธ์คำฉันท์ อ้างใน กรมศิลปากร,
2503, หน้า 72)

จากตอนที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า บทบาทของนาคเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้เห็นพลังอำนาจของครุฑมีความชัดเจนยิ่งขึ้นและพลังอำนาจนี้ก็เสริมให้พระกฤษณะมีความยิ่งใหญ่มากขึ้นไปอีกได้เป็นลำดับ

จากวรรณคดีทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า วรรณคดีเรื่องนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงเป็นเรื่องเดียวที่นาคเป็นตัวละครหลักที่มีบทบาทสำคัญที่สุด แต่วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ นาคเป็นเพียงตัวละครประกอบที่ช่วยให้การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างราบรื่น สมบูรณ์ ข้อสังเกตที่ชัดเจนประการหนึ่งคือ แม้นาคในวรรณคดีแต่ละเรื่องจะมีพลังอำนาจมากเพียงใด สุดท้ายแล้วก็ย่อมพ่ายแพ้ต่อบุญบารมีของตัวละครที่เป็นมนุษย์หรือตัวละครอื่นที่มีอำนาจมากกว่า บทบาทของนาคที่ปรากฏ อาจเป็นเพียงสิ่งเสริมให้เห็นบารมีหรือความชอบธรรมของตัวละครอื่นเท่านั้น

6. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษา ความเชื่อเรื่องนาคในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา ในวรรณคดีทั้ง 17 เรื่อง พบว่านาคในวรรณคดีอยุธยาตอนต้นได้รับเป็นนาคจากคติพราหมณ์และคติไตรภูมิ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นช่วงแรกตั้งกรุง การสร้างศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เป็นแบบแผนของตนอาจเป็นไปได้ยาก จึงมีการนำเอาคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วจากทั้งขอมและละโว้ นำมาปรับใช้ ส่วนนาคในวรรณคดีอยุธยาตอนกลางมาจากทั้งความเชื่อในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เนื่องด้วยเมื่อบ้านเมืองสุขสงบ วัฒนธรรมมีหลากหลายในสังคมสมัยนั้นจึงเกิดการผสมผสานความเชื่อ ส่วนในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้นเหตุที่เป็นวรรณคดีตามคติจากศาสนาพุทธทั้งหมด สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากเหตุการณ์ที่พระเพทราชากวาดล้างชาวต่างชาติออกจากพระนคร และฟื้นฟูศาสนาพุทธให้กลับมาเจริญรุ่งเรืองจนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ วรรณคดีที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายส่วนใหญ่จึงมาจากคติในศาสนาพุทธ นาคในวรรณคดีจึงเป็นนาคจากคติพุทธด้วย

เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาวรรณคดีทั้ง 17 เรื่อง สามารถแบ่งรูปแบบของนาครที่ปรากฏในวรรณคดีได้ 3 กลุ่ม คือ การใช้นาครในเชิงวรรณศิลป์ มีจำนวน 12 เรื่อง แบ่งเป็นการใช้นาครในการประพันธ์ มีจำนวน 2 เรื่อง และใช้ในเชิงเปรียบเทียบ ความหมายลึกซึ้ง จำนวน 10 เรื่อง การกล่าวถึงนาครในบริบทของจิตรกรรม สถาปัตยกรรมและสิ่งของ มีจำนวน 6 เรื่อง และการใช้นาครเป็นตัวละครหนึ่งในเรื่อง จำนวน 4 เรื่อง จากจำนวนข้างต้น สะท้อนว่ากวีในสมัยอยุธยานิยมใช้นาครเพื่อสื่อสารถึงอารมณ์ ความรู้สึก จินตภาพ หรือแม้แต่ความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าสูงสุด มากกว่าใช้พรรณนาความงามของศิลปะและสิ่งของ แต่การใช้นาครเป็นตัวละครกลับไม่เป็นที่นิยม นาครมีบทบาทเพียงเสริมเรื่องราวและตัวละครอื่นเท่านั้น นอกจากนี้ยังพบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ นำนาคมาใช้หลายรูปแบบ ย้ำให้เห็นถึงความเป็น “ยุคทองของวรรณคดี” ได้อย่างดี

7.การอภิปรายผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนาครในวรรณคดีสมัยอยุธยา รูปแบบและลักษณะของนาครที่ปรากฏ ล้วนผูกโยงและหลอมรวมเข้ากับความเชื่อที่หลากหลาย ทั้งคติไตรภูมิ คติขอม ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ นาครจึงอยู่ในมโนทัศน์ของชาวกรุงศรีอยุธยาอย่างแนบแน่นในฐานะของสิ่งที่มีพลัง “เหนือมนุษย์” การมีอยู่ของความเชื่อเรื่องนาครในวรรณคดีทำให้เห็นว่าแท้จริงแล้วกรุงศรีอยุธยาก็มี “นาคร” ดังเช่นอาณาจักรอื่นแถบอุษาคเนย์ แม้จะไม่ได้เข้มข้นมากนักด้วยเหตุจากการเป็น “เมืองท่านานาชาติ” ที่มีความเชื่อมากมายหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านเข้ามาโดยตลอดกระทั่งเสียกรุง แต่นาครก็ยังคงเป็นหนึ่งในความเชื่อที่คงอยู่กับผู้คนสืบมาจนถึงทุกวันนี้

8.ข้อเสนอแนะ

การศึกษาความเชื่อเรื่องนาครในวรรณคดีสมัยอยุธยา ทำให้เกิดองค์ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อสมัยอยุธยาได้มากขึ้น แต่ยังมีประเด็นอื่นที่น่าสนใจและควรจะนามาศึกษาเพื่อต่อยอดความรู้ดังประเด็นต่อไปนี้

8.1 ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องนาครโดยใช้ยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ เพื่อให้เห็นพลวัตของความเชื่อ และการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา

8.2 ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อของแต่ละอาณาจักร ในช่วงเวลาเดียวกัน เพื่อให้เห็นแนวทางความเชื่อของผู้คนในสมัยนั้น โดยศึกษาจากวรรณคดีหรือศิลปะแขนงต่าง ๆ

9.บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 2. (2550). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
กรมศิลปากร. (2502). บทกวีนิพนธ์ของพระศรีมโหสถ. ลพบุรี: งานปรับปรุงบูรณพระนารายณ์ราช
นิเวศ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.
_____. (2531). วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.
_____. (2561). วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม 2 สมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์.

- _____. (2536). **สมุทรโฆษคำฉันท์**. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: งานพระราชทานเพลิงศพพระศีลจารย์พิพัฒน์ (แจ่ม ธูวาโก).
- _____. (2503). **อนิรุทธคำฉันท์ พร้อมด้วยบันทึกสอบทานและหมายเหตุ**. กรุงเทพฯ: งานสัปดาห์แห่งวรรณคดี.
- กัญญารัตน์ เวชศาสตร์. (2559). มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทย. *Veridian E-Journal Silpakorn University*, 9(1), 1099-1116.
- กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, บรรณาธิการ. (2542). **วรรณกรรมอาเซียน เล่ม 2 เอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับแปล**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ตรงใจ หุตางกูร. (2560). **อุปาทาพทศมาสโคลงต้น วรรณกรรมเพชรน้ำเอกแห่งกรุงพระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ธิดา สารยา. (2533). **อยุธยาในฐานะศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและการปกครอง**. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (บรรณาธิการ). *ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา*. (หน้า 55-79). พระนครศรีอยุธยา: อลลยาศ์พริ้นเตอร์ส.
- นิตยา แก้วคัลนา. (2555). **นัยแห่งการพาดพิงในกวีนิพนธ์ไทย รากเหง้าทางภูมิปัญญาและพัฒนาการทางความคิดที่แปรเปลี่ยนตามยุคสมัย**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เมนเดส ปินโต เฟร์เนา. (2548). **รวมผลงานแปลเรื่องบันทึกการเดินทางของเมนเดส ปินโต**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- วรพร ภู่งศ์พันธ์. (2555). **สถาบันพระมหากษัตริย์ในกฎมณเฑียรบาล**. นครปฐม: โครงการตำราและหนังสือคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2562). **รุธิราชราพัน โคลงนิราศหริภุญชัยและจารึกวัดพระยืน มรดกความทรงจำแห่งอภินวบุรี ศรีหริภุญชัย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.
- _____. (2553). **กำสรวลสมุทร สุตยอตก่ำสรวลศิลป์**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2562). **พระเสด็จโดยแดนชล เรือพระราชพิธีและขบวนพยุหยาตราทางชลมารค**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุขุมลมารศรี พระราชเทวี, พระนางเจ้า. (2466). **ปณณวาทคำฉันท์**. กรุงเทพฯ: ไสภณพิพรรฒธนากร.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2554). **นาคมาจากไหน?**. กรุงเทพฯ: โพสท์บุ๊ก.
- เสาวณิต วิงวอน. (2560). ยวนพ่าย: ปฐมบทแห่งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยอยุธยา. ใน สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, *ไสรสมสรวงศิริธรรงค์ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น*. (หน้า 119-137). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อรพิมพ์ บุญอาภา. (2524). **นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี**. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.